

HAKAS “ŞAMANİZM”İ (DÜNYA GÖRÜŞÜ) ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR-II*

Some Studies on Khakass “Shamanism” (World-View)-II

Исследования Хакасского “Шаманизма”(мировоззрение) II

Abduselam ARVAS**

Gazi Türkiyat, Güz 2014/15: 33-51

Özet

Bu makalede, Hakas şamanizmi üzerine yapılan bazı çalışmalar tartışılmıştır. Bu çalışmaların bazılarında şamanların ve şamanizmin maruz kaldığı sıkıntılar dile getirilmiş ve ayrıca Hakasların Hristiyanlaştırılma süreci konu edinmiştir. Bazı araştırmalar ise şamanizmin genel olarak zararlarından ve geriliğinden bahsetmekte ve sosyalizmle birlikte Hakasya'nın çağdaşlaştığını ifade etmektedir. Makalede incelenen araştırmaların en eskisi 1954, en yenisi ise 2014 yılına aittir. Böylece Hakas şamanizmi üzerine uzun bir zamandan beridir araştırmalar yapıldığı görülmektedir.

Daha önce de bu konu hakkında bir makale kaleme almıştık, ancak burada bütün araştırmalardan bahsedemediğimizi belirtmiştik. Bunun sebebi, Hakas şamanizmi üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olmasıdır. Bundan dolayı, bu makale, daha önce kaleme alınmış çalışmanın bir devamı olarak kabul edilmelidir. Bu yazı da, konuya ilişkin bir historiografya (kaynaklar tarihi) denemesidir. Makalede tez, kitap, kitap bölümü, bildiri, makale vb. konu hakkında yapılan çalışmalar tasnif edilmiş, bunlar kronolojik bir şekilde ele alınmış ve bu çalışmalar genişçe tanıtılmıştır. Amaç, Hakas Türklerinin şamanizmi hakkında Türk okuyucularına yeni bilgiler sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Hakaslar, Şamanizm, dünya görüşü, historiografya.

Abstract

In this article are discussed some studies which were done on shamanism of Khakassia. In some of these studies, the difficulties exposed shamans and shamanisms have been expressed and also the issue of the process of Christianization of Khakass has adopted here. In general, some researches have expressed that the modernization of Khakassia together with socialism and in these researches have been mentioned of damage and retardation of shamanism. The oldest of the research discussed in the article is in 1954, the most recent was published in 2014. Thus it is seen that for a long time on shamanism of Khakass research have been made.

Previously we have written an article about this topic, but here we said that we can't talk about all the research. The reason for this: There were many studies on shamanism of Khakass. Hence, this article should be considered as a continuation of the work we have written earlier. This paper is a historiography trial on the subject. In this article were classified studies which done on the subject as thesis, books, book chapters, reports, articles etc., and these studies are discussed in a chronological manner and have been widely introduced. The aim is to present new information about Khakass shamanism to Turkish readers.

Keywords: Khakasses, shamanism, world-view, historiography.

* Bu araştırma, Tübitak'ın “2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Burs Programı” tarafından desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Çankırı/TÜRKİYE. arvasnarin@gmail.com.

Аннотация: В данной статье рассмотрены некоторые исследования сделанные о хакасском шаманизме. В этих исследованиях анализируются трудности переживаемые шаманами и вообще шаманизма, а также процесс христианизации Хакасии. В некоторых исследованиях излагаются взгляды о вредах и отсталости шаманизма в целом, а также о модернизации Хакасии с приходом социализма. Самое позднее из исследований обсужденное в данной статье опубликовано в 1954-м, а самое новое в 2014-м году. Этот факт доказывает нам, что в течении длительного времени сделаны много исследований о Хакасском шаманизме. Ранее, мы уже писали статью на эту тему, но мы ещё тогда упомянули о том что мы не смогли изложить свои мнения обо всех исследованиях. Это исходит от того что, сделано множество научных работ на эту тему. Исходя из этого, данную статью следует рассматривать как продолжение прошлого исследования. Данная статья представляет собой историографию (история источников). Статья посвящена комплексному исследованию диссертаций, статей, книг, книжных глав, научных докладов и т.п. подготовленных на эту тему в хронологическом порядке. Целью статьи является раскрытие новых исследований на тему шаманизма хакасских торков.

Ключевые Слова: Хакасы, шаманизм, мировоззрение, историография

Giriş

Sibirya Türklerinin gelenek, göreneklere ve aynı zamanda “dünya görüşü” olarak nitelendirilen “Şamanizm”i, kısaca yaşam tarzı uzun bir süredir seyyahların, araştırmacıların, bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. “Dinin Erken Dönemleri” adlı eserinin 10. bölümünü “Şamanizm”e ayıran S. A. Tokarev “Sibirya Şamanizmi”nin XVII. asırdan beri değişik çalışmalara konu olduğunu belirterek konu hakkındaki çalışmaları özetlemektedir (Tokarev 1990: 266-291). Bu dönem, Rusların Sibirya’ya nüfuz etmeye başladığı yıllara denk gelmektedir. Çarlık Rusya’nın burada hâkimiyet kurması neticesinde ise bölge halkının Hristiyanlaştırılma hadisesi vuku bulmuştur. Mesele bununla da sınırlı kalmamış, onların “geleneksel dünya görüşü” (Şamanizm) yasaklanmaya, bu “dünya görüşü”nün temsilcileri olan pek çok “kam”ın (şaman) kovuşturulmaya, takibe uğramaya ve bunun neticesinde bu kişilerin ya öldürülmeye ya da hapse atılmaya başladığı bir dönem yaşanmıştır. Nitekim Hakasya’da bu dünya görüşünü yok etme ve Hristiyanlaştırma politikasının şiddetli biçimde uygulanmaya başladığı bir dönemin yaşandığı değişik kaynaklarda vurgulanmıştır. Hatta Hakas olmaları hasebiyle bir misyoner gibi kendi topraklarına gönderilen ve Hakasları Hristiyanlaştırmak gayesiyle görevlendirilen N. F. Katanov ve S. D. Maynagaşev kendi halkının “şamanistik” uygulamaları yanı sıra geleneksel yaşam tarzlarını kaydederek bir taraftan bu geleneklerin tarihin derinliklerinde yok olmasını engellemiş, öte taraftan derlenen bu malzemeler sayesinde genel olarak Türk kültürüne hizmet etmişlerdir. S. D. Maynagaşev’in ise genç bir yaşta kurşuna dizilerek öldürülmesi (Sunçugaşeva 2014) bu yetenekli âlimin Hakasların geleneksel yaşam tarzı hakkında daha çok sayıda araştırmalar yapmasına engel olmuştur.

Çarlık Rusya’nın “Şamanizm” aleyhindeki politikası Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiş, ancak bu kez “ateizm” maskesi altında kovuşturulmalar yapılmış, bunun neticesinde de pek çok “kam” kimliğini gizleme gereği hissetmiştir. Nitekim

aşağıda ele aldığımız araştırmalarda bu husus sık sık vurgulanmıştır. Daha önce kaleme aldığımız iki makalede Hakas "Şamanizm"i (dünya görüşü) üzerine yapılan bazı çalışmaları tanıtmuş ancak konuya ilişkin bütün araştırmaları bir iki yazıya sığdıramayacağımızı belirtmiştik. İşte bu makalede "Hakas Şamanizmi" hakkında yeni ulaşılan ve konuya ilişkin ilginç bilgiler içeren 15 araştırma incelenmekte ve onların dikkat çekici hususları Türk okurların dikkatlerine sunulmaktadır. Makalede ele alınan araştırmalar ise tezler, kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, sempozyum bildirileri vb. gibi çeşitli bilimsel çalışmalardan oluşmaktadır.

1. TEZLER

Yasaklanan bir "dünya görüşü" nün (Şamanizm) temsilcileri olan Hakas şamanları ve onların faaliyetleri hakkında sistemli şekilde araştırmalar yakın bir dönemde yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Hakas Türklerinin "Şamanizm"ini konu edinen ilk bilimsel çalışmalardan biri A. N. Gladışevskiy'e aittir. Tarih ilimlerinin Profesörü olan, "Hakas Şamanizmi" hakkında bazı çalışmalar ele alan ve yakın dönemlerde ölen yazar, "Hakasya'da Şamanizm ve Onun Gerici Mahiyeti" başlığıyla 1954 yılında bir doktora tezi hazırlamış, Moskova'da sunmuş ve bu tezle Tarih ilimleri doktoru unvanını almıştır.¹ Tez, dört bölümden oluşmaktadır. Gladışevskiy, çalışmasının ilk bölümünde Hakasya'nın XIX. asrın ikinci yarısı ve XX. asrın başlarındaki sosyo-ekonomik durumunu, ikinci bölümde bir din formu olarak "Hakas Şamanizmi"ni, sonraki bölümde "Şamanizm" in Hakasların ekonomik ve sosyal yaşamında meydana getirdiği tahripleri, zararları ve gerilikleri ve son bölümde ise sosyalizmin kuruluş sürecinde Hakaslardaki "Şamanizm" ve onun kalıntılarıyla mücadelede başarı kazanıldığını konu edinmektedir.

Yazar, diğer tüm dinler gibi "Şamanizm" in de bir din formu olarak insanları uyuşturduğunu söyleyerek kapitalizme karşı sosyalizm ve komünizmi müdafaa etmekte ve sosyalizm sayesinde Sovyet halkının yeni bir dünya kurduğunu, komünizm sayesinde insanların bilime, aydınlığa, refaha kavuştuğunu iddia etmektedir. "Şamanizm" in Hakaslara büyük zarar verdiğini, onun tedavi uygulamalarıyla çok sayıda insanın öldüğünü belirten A. N. Gladışevskiy "şamanistik" pratiklerden, onun içeriğinden ve "kamlama" (şamanik ritüel) esnasında kullanılan eşyalardan da bahsetmekte ve şaman tedavileri neticesinde insanların ya sakat kaldığını ya da öldüğünü söyleyerek şu örneği vermektedir:

¹ Bu tezi görmediğimiz hâlde, onun 15 sayfalık bir özeti (avtoreferat) Hakasya'nın başkenti Abakan'da "Merkezi Kütüphane"de bulunmaktadır. Bu satırların yazarı, tezin bu hâlini inceleme imkânı bulmuştur. V. A. Burnakov tarafından sunulan "Duhi Srednovo Mira v Traditsionnom Mirovozzrenii Hakasov" (Novosibirsk 2006) konulu araştırma ise 52 yıl sonra "Hakas Şamanizmi" üzerine hazırlanan ikinci tezdır. Daha sonra kitap olarak da yayımlanan bu tez hacimli olduğundan dolayı burada ele alınmamıştır. Bu eseri başka bir çalışmada ele almak düşüncesindeyiz.

*Şamanlar, yılın her döneminde hastayı soğuk suyla -özellikle süt emen çocukları- yıka-
ma, dağlama, hastaya sopayla vurma, yakma, baykuş pençesiyle kanayımcaya kadar de-
riyi kazıma vb. gibi yöntemleri tedavi olarak kullanmışlardır. Bu süreçten sonra çoğun-
lukla ya hastanın hastalığı aniden şiddetlenmiş ya da hasta sakat kalmış veya ölmüştür
(s. 9).*

Araştırmacı, şamanların zenginlerle birlikte hareket ederek işçi halkı sömürdü-
ğünü ve zenginleştirdiğini, “kamlama” için halktan yüksek bedellerde paralar aldığını,
oysa sosyalizmin buna karşı çıktığını yazarak, sosyalizm sayesinde her köye okul,
sağlık ocağı girdiğini ifade etmektedir. Şamanların aynı zamanda yalancı, dolandırıcı
olduğunu ve “şamanit” (kamlamak) sözünün de yalan, yalan söyleme, aldatma an-
lamına geldiğini belirten yazar, onların uygulamalarının hurafe ve boş inançlardan
oluştüğünü, bu eski gerici şamanist kalıntıların insanlara hiçbir faydasının olmadığını
sözlerine eklemektedir. Yine Gladışevskiy’e göre “Şamanizm”, diğer inançlardaki
gibi bir kast sistemi oluşturmuş ve halkı insan yerine koymamıştır. Araştırmasını
sosyalizm ve komünizm propagandası üzerine inşa eden yazar, şamanların Sovyet
komünizmine karşı geldiğini ve bunun için halkın arasında sosyalizme yönelik
olumsuz propaganda yaptıklarını, bunun sebebinin de kendi çıkarlarını korumak
olduğunu dile getirmekte ve komünizmin onların menfaatlerini ortadan kaldırdığı
ve halkı koruduğu için şamanların antikomünist olduğunu ileri sürmektedir. Kısaca
yazar, komünist sistemin tüm insanları eşit gördüğünü, kimseye imtiyaz tanımadığını
ve şamanları da sıradan bir insan gibi gördüğünü, onların egemenliğini elinden
aldığını belirterek Hakasya’nın çağdaş bir yaşam tarzını benimsemeye başladığını
söyleyerek tezini sonlandırmaktadır (Gladışevskiy 1954: 1-15).

2. KİTAPLAR²

Sovyetler Birliği döneminde bu konuya ilişkin yapılan başka bir çalışma da A. N.
Gladışevskiy’den bir yıl sonra 31 sayfalık risale denecek bir hacimde yayımlanan ve
M. A. Kostin tarafından yazılan “Şamanizm ve Onun Gerici Mahiyeti” adlı araştır-
madır. Gladışevskiy’in çalışmasıyla hemen hemen aynı adı taşıyan araştırma benzer
bir metotla, yani komünist bakış açısıyla ele alınmıştır. “Komünist Parti” yönetimin-
de Sovyet halkının sosyalist bir toplumu inşa etme görevini başarılı biçimde yerine
getirdiğini söyleyen Kostin, ideolojik meselelerde “Parti”nin aldığı kararlar sayesin-
de insanların zihnindeki eski işe yaramaz kalıntıların üstesinden geldiğini belirt-
mekte ve “Parti”nin bu mesele için gerekli araç ve yöntemleri kullanarak, kitlelere
komünist eğitimle yol gösterdiğini söylemektedir. Araştırmacı, komünist eğitimin
araç ve yöntemlerini ise şu sözlerle ifade etmektedir:

² L. V. Ancıganova’nın “Traditsionnoe Mirovzrenie Hakasov” (Hakniyalı Yay., Abakan 1997) ve V. Ya.
Butanayev’in “Traditsionny Şamanizm Hongoraya” (HGU Yay., Abakan 2006) adlı kitapları da konu hak-
kında yazılmış önemli eserlerdir. Ancak bunların hacmi büyük olduğu için burada tanıtılmamıştır. Bu kiti-
p- larla ilgili başka bir çalışma yapmak düşüncesindeyiz.

Çetin mücadelemizde dünyanın tüm eski güçleri bize karşı hareket etmektedirler. Doğanın ve toplumun gelişimine yönelik materyalist anlayışı gazete, dergi, sinema vb. vasıtalarla öğrenen kitleler, halkı dini uyuşturucuyla tuzağa düşüren kilisecilerin dinî bakış açılarını ve emellerini artık anlıyor. Din, Marksist-Leninist bilime ve onun öğrenimi neticesinde elde edilen yüksek başarılarla düşmandır (s. 3).

Yazara göre, insanoğlu 1 milyon yıllık tarihinin 900 bin yılını dinsiz yaşamış ve yaklaşık 100 bin yıl önce din mefhumu ortaya çıkmıştır. A. N. Kostin, dinin ortaya çıkış nedenini ise ilkel toplum insanının doğa güçleri karşısında çaresizliğinde ve bunun neticesinde de kafasında oluşturduğu fantastik olağanüstü güçlerin yansımalarında görmekte ve böylece insanların kendi hayatlarını ve tüm dünyayı kontrol ettiğine inandığı tanrılara, ruhlara, şeytanlara tapmaya başladığını ifade etmektedir. Kostin'e göre, emperyalistler de bunu tarihin her döneminde kullanarak insanları dinle uyuşturmuş ve uyuşturmaya devam etmektedir.

Çalışmasının ilerleyen sayfalarında Hakasların dini inançları arasında "Şamanizm"den önce dini-sihirsel eylemlerden oluşan dini törenlerin yapıldığı çeşitli inançlar bulunduğu değinen yazar, bu inançlara "totemizm"den ortaya çıkan "boy ve aile kült"leri olarak bakıldığını dile getirmekte ve "totemizm" in ne olduğunu açıklamaktadır. Hakasların en erken inançlarının "ızılı" olduğunu düşünen M. A. Kostin, bu "kült"ün kavmi bir özellik gösterdiğini ve onun sürülerin "iye"si *İzılı-Han*'a adanan hayvan anlamına geldiğini yazmaktadır. Hakaslarda "iyiliğin başlangıcı"na veya "iyi ruh"a *Kuday*, "kötü ruh"a *İrlük-Han* dendiğini dile getiren araştırmacı, bir din olarak "Şamanizm" in toplumun kast öncesi ayrışma çağındaki ilkel sihir-büyücülükten evvel ortaya çıktığını söylemektedir. Yazara göre "şamanlık" az çalışılmış bir din biçimidir ve onun gerici mahiyetini kavramak, sosyo-ekonomik ilişkilerini belirlemek mümkün değildir.

"Şamanizm" üzerine bilgi veren ilk Rus etnograflardan da kısaca bahseden yazar, Hakaslarda hâlâ şamanizme inanan, bir derdi ve sıkıntısı olduğunda şamanlara müracaat eden büyük bir kitlenin olduğunu söylemektedir. Bir anlamda dönemin "Şamanizm" ve temsilcilerine karşı katı tutumu ayan beyan gözler önüne seren "*Şamanlar, şimdi davulsuz ve gizli kamlıyorlar*" ifadesini kullanan Kostin, şamanizmde "şeyilmişlik" in olduğunu belirtmekte ve ruhlarla görüşme yeteneği sayesinde şamanın ruhlar, tanrılar ve insanlar arasında aracılık yaptığını ifade etmektedir. "Şamanlık" in temel özelliğini "kalıtsal şamanik vergi" de gören araştırmacı, çalışmasında ruhları yatıştırmak için "kurban etme" sisteminden ve şaman türlerinden bahsetmekte ve şamanların kostüm, davul, tokmak vs. eşyalarından söz etmektedir. Şamanların zenginlerle birlik olup halkı, işçi sınıfını ezdiğini ve sömürdüğünü dile getiren M. A. Kostin, onların tedavileri neticesinde insanların çok zarar gördüğünü söyleyerek, 1930 ile 1951 yılları arasında Hakasya'nın değişik bölgelerindeki şaman sayısını ve faaliyetlerini kısaca anlatmaktadır. Yazar, son olarak Hakasya'da çağdaş bilimin

getirdiği yeniliklerle insanların şamanlara artık yüz çevirdiğini dile getirmekte ve böylece Hakasya'nın da çağdaşlaştığını ifade etmektedir (Kostin 1955: 3-31).

3. BİLDİRİLER

a. Bu dönemde konuyla ilgili olarak ele alınan bir diğer çalışma ise K. M. Pataçakov'a aittir. Bildiri olarak sunulan bu kısa çalışmada Pataçakov, 1924-1925 yıllarında Hakasya'nın değişik yörelerine yapılan gezilerin neticesinde kaydedilen bilgilerden hareketle 54'ü erkek 17'si kadın olmak üzere Hakasya'da toplam 71 şaman bulunduğunu belirtmektedir. Yazar, bunların 39'unun davul ve başka eşyalara sahip olduğunu ifade etmekte, bu 39 şamanın içinden de 12'sinin kadın olduğunu söylemektedir. Araştırmacı, davul ve diğer şamanik eşyalara sahip 12 kadın şamanın en ünlüsünün 15 yaşında şaman olan ve 1929 yılında daha 25 yaşındayken ölen Oksana Pobızakova olduğunu söylemekte ve bu kadın şamanın "Uzun Hırak" adlı mağaraya davul, tokmak, kostüm, şapka vs. eşyalarıyla birlikte gömüldüğünü yazmaktadır.

K. M. Pataçakov, 1983 yılında Oksana Pobızakova'nın köyünde yakın akrabalarıyla görüştüğünü ve onların Oksana'nın nasıl şaman olduğu, eşyalarının neler olduğu, "kamlama" yeteneği hakkında bilgi verdiklerini belirtmekte ve ricası üzerine de onun davulunun bir kopyasını iki akrabasının hazırlayarak kendisine verdiğini ifade etmektedir. Araştırmacı, davuldaki resimleri açıklamak için O. Pobızakova'nın bu iki yakınının kendisine yardım ettiğini belirterek, söz konusu davuldaki resimlerin sembolik anlamlarını açıklamakta ve davulun fiziksel özellikleri hakkında bilgi vermektedir (Pataçakov 1984: 278-279).³

b. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında genelde Sibirya özelde ise Hakasya'da "Şamanizm" üzerine çok hızlı şekilde epey araştırmaların yapılmaya başladığı görülmektedir. Hatta yapılan araştırmalarda disiplinlerarasılığa önem verildiği ve dünyanın dört bir tarafından bilim adamlarının katıldığı çalışmalara imza atıldığı görülmektedir. Bu faaliyetlerin ise "şamanlık"ın canlı ve yoğun yaşadığı Sibirya'nın değişik bölgelerinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Örneğin bu tür bilimsel faaliyetlerden biri Hakasya'da yapılmış ve "Şamanizm" in farklı cephelerinin ele alındığı "Ekologiya i Traditsionnie Religiozno-Magiçeskie Znaniya" bildiri kitabı yayımlanmıştır.⁴ Burada, folklorcu V. E. Maynogaşeva'ya ait Hakas şamanlarıyla ozanlarının mukayese edildiği ve onların bağlantılarının ele alındığı bildiri dikkat çekmektedir.

³ Bu davuldaki resimlerin anlamını daha önce başka bir yazar, aynen alıntılarla bildirisinde kullanmış (Tugucekova-Pataçakov 1996: 45-47) ve biz de onun bu çalışmasına bir araştırmamızda değinerek resimlerin izahına yer vermiştik. Aynı bilgileri tekrar etmemek için Pataçakov'un bu çalışmasından daha fazla söz etmeyeceğiz (Oksana Pobızakova'nın davulundaki resimlerin izahı için bk. Arvas 2014a: 138-139).

⁴ Bu bildiri kitabında "Hakas Şamanizmi" hakkında birkaç tane bildiri daha bulunmaktadır. Bunlar hakkında daha fazla bilgi için (bk. Arvas 2014b: 1-12).

Maynogaşeva, çalışmasında geleneksel anlatıcı ile şamanların benzerliğini dile getirmek istemektedir.

Yazarın araştırmasında hem tabii hem de spiritual ekolojinin varlığını göstermeye çalışması ilgi çekicidir. Araştırmacı, Hakas halk anlatıcıları tarafından yaratılan "alıptıh-nımah" adlı kahramanlık destanlarının binlerce yıldır icra edildiğini, insanların bunları sevip koruması gerektiğini söylemekte ve "epik kahraman"ların (bagatır) kusursuz insan tiplerini idealize ettiğini, "alıptıh-nımah"ların onların iş eylemlerini geleneksel olarak anlattığını yazmaktadır. Yazara göre, bu hikâyelerde halkın ve "anlatıcı"larının kutsal tutumlarını gösteren kanunlar bulunmakta, bunlar geleneksel biçimde sürdürülerek bugüne kadar gelmektedir. Poetik yansılama kelimele- rin insanları çevreleyen bir etkiye sahip olduğunu ifade eden Maynogaşeva, ozanların (anlatıcı) yansılama poetik kelimelerin gücünü çok iyi öğrendiğini ve bildiğini söylemekte, onların "benzerlik benzerliği uyandırır" sihirli aktrasyonunun evrensel kanununu mükemmel şekilde kullandığını dile getirmektedir. Yazar, bildirisinde bir şaman gibi yardımcı ruhları olan "anlatıcı"ların ortaya çıkışı hakkında ipuçları vermekte ve "epos"un (alıptıh-nımah) kompozisyonu, kahramanların iş eylemleri ve düşüncelerine yönelik olarak bu yardımcı ruhların ozana yol gösterdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla araştırmacı "anlatıcı"nın bilgisinin kaynağını başka dinlerdeki üçlü doktrin olarak görmektedir: "*Mutlu bir düşünce, tatlı bir söz, güzel bir eylem*" (Maynogaşeva 2001: 250-256).

c. Daha önceki bilim adamlarının etkisinden dolayı "Şamanizm"i din olarak değerlendiren ve "Din Olarak Şamanizm" başlığıyla bir bildiri sunan araştırmacılardan biri de E. V. Anciganova'dır. Yazar, bildirisinde "Şamanizm" in din olup olmadığı probleminin hâlâ çözüme kavuşmadığını ancak literatürde dinin gerekli işaretlerinden dolayı "Şamanizm" in din gibi takdim edilmeye başladığını ifade etmektedir. Her şamanın kendi yardımcı ruhları, onlarla kendi ilişki tarzları, kendi kutsal şarkısı gibi eylem özellikleri bulunduğunu dile getiren Anciganova, çeşitli somut nedenlerden dolayı şamanın "kamlama" esnasındaki her şamanik yolculuğunun "biricik" olduğunu ama bunun "Şamanizm" de oturmuş belli kuralların olmadığı anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. Tam aksine araştırmacı, her dinde olduğu gibi "Şamanizm" de oturmuş ortak kanunlar bulunduğuna ve "Şamanizm" in ritüelistik uygulamalarının diğer tüm dini sistemler gibi tanzim edildiğine işaret ederek şunları söylemektedir: "*Geleneksel insanın her adımı, kelimesi ve düşüncesi sadece ritüel ve törenlerde değil, günlük hayatın her anında insanın doğayla bir bütün halinde, dünyanın uyum ve dengesini korumak için yönlendirilmiştir*" (s. 102).

Şamanın, hastalık neticesinde yeteneklerini irsî olarak aldığını söyleyen E. V. Anciganova, "şamanik yetenek" in ataların iradesinin ortaya çıkış hadisesi olduğunu iddia etmekte ve ataların iradesine karşı çıkılması hâlinde şamanın ya hastalandığını ya delirdiğini ya da öldüğünü dile getirmektedir. Şamanın en önemli vazifesinin boyun, toplumun ve dünyanın refahı, huzuru için endişelenmesi ve bunun için hare-

ket etmesi olduğunu yazan araştırmacı, şamanların artık kendisinin olmayan bir hayatta koruma görevini tamamlamak üzere topluma gönderilen kişiler olduğunu ileri sürmektedir. Son olarak yazar, “Şamanizm”in din olarak kabul edilmesi için “inanç sistemi”, “ritüel düzenleme”, “kült görevlisi kurumu” gibi dinler için gerekli olan üç belirtiyeye sahip olduğunu dillendirmekte ve bununla ilgili olarak V. V. Radloff, A. Mindella, S. T. Tokarev, M. Harner, R. Uolşa, E. S. Novik gibi değişik bilim adamlarından örnekler vermektedir (Anciganova 2003: 102-106).

d. Konuya ilişkin bir bildiri de “Hakas Şamanları ve Toplumsal Statüleri” başlığıyla V. Ya. Butanayev ve İ. İ. Butanayeva tarafından sunulmuştur. Yazarlar, “Şamanizm”in birkaç bin yıldan beri Orta Yenisey kıyılarında var olduğunu ve daha Kırgız Kağanlığı döneminde Çinlilerin Tan hanedanlığı kronikleri tarafından Hyagas ülkesinde şamanların “gan” olarak adlandırıldığını dile getirmektedirler. Hakasları, Hongoray Türkleri olarak da adlandıran yazarlar, “şamanik kült görevlisi” olan insanların son zamanlara kadar çiftçiler ve sıradan halk şeklinde görülen “hal”lardan ayırmak için “kam” olarak çağrıldığını belirtmekte ve “kam”ların olağanüstü yetenekler taşıdığını, toplumun önemli bir tabakasını temsil ettiğini, XIX. asır başlarındaki resmî belgelerde de bununla ilgili kayıtlar bulunduğunu sözlerine eklemektedirler. Hakas mitolojisinde ilk insanı göksel yaratıcı *Han-Huday*’ın, ilk “kam”ı ise yer altı tanrısı *İrlık-Han*’ın yarattığını dile getiren araştırmacılar, Hakasların şaman olacak kişinin *İrlık-Han*’ın şeytanî güçlerinin işaretlerini taşıdığına inandığını kaydetmekte ve öngörü yeteneğine sahip olmayan, dinî inançları bilmeyen toplumun sıradan üyeleri dinsiz, cahil anlamına gelen “hal” ile veya sıradan insan ya da “hul” anlamına gelen “tegin” ile adlandırıldığını belirtmekte, Hakasların şamanlar hakkında konuşurken “*tigin kizi nimes*” (sıradan kişi değil) cümlesini örnek vermekte ve hatta bu kullanımın bilmecelelere yansıdığını söyleyerek iki bilmece örneğini yazmaktadırlar.

Şaman ve sıradan insanlar arasındaki bu ayrımı yaptıktan sonra 1885 yılında Sagaylar⁵ arasında 36 şamanın bulunduğunu yazan araştırmacılar, bazı “kam” isimlerini ve onların mensup oldukları aileleri saymakta ve aynı zamanda bu yıllarda diğer Hakas boylarındaki şaman sayılarını da kaydetmektedirler. Ayrıca konuyla ilgili neredeyse her yazı, makale, bildiri vs. bilimsel çalışmada yer alan “1925 yılında Hakaslarda toplam 71 şaman vardı” ifadesini bildirimlerinde tekrar eden yazarlar, onların hangi işle meşgul olduklarını ve geçimlerini nasıl sağladıklarını da sayısal verilerle ortaya koymaktadırlar. Daha sonra bu yıllardaki şamanların sayısal dağılımını inceleyen yazarlar, Hristiyanlığın “Şamanizm”i ortadan kaldıramamasından bahsetmekte, bu dönemde “Burhanizm” diye bir dinin ortaya çıktığını belirtmekte ve “Burhanizm”in sadece “Şamanizm” karşıtı propoganda yapmadığını aynı zamanda Hristiyan rahiplerin eylemlerine karşı da gizli bir savaş başlattığını ifade etmektedirler.

⁵ Hakasların ünlü tarihçi ve etnografı Prof. Dr. V. Ya. Butanayev, Hakas Türklerinin en kalabalık boyu olan “Sagay”larla Kırgızların “Sayak” boyunun aynı olduğunu söylemektedir (20.11.2013 tarihinde Butanayev ile yaptığımız sohbetten).

Yazarlara göre, bunun sebebi "Burhanizm" in "Şamanizm" i ve Hristiyanlığı aynı safta görmesidir. Hatta bildiride bazı şamanların eğitim almış rahipler olduğu belirtilmekte ve bu tip şamanlardan biri olan "Alarçon Kam" adlı kişinin N. G. Domocakov'un "Uzak Köyde" adlı romanına prototip oluşturduğu dile getirilmektedir. Bununla birlikte papazların gerçek şamanlara yaptığı haksızlıklardan ve şamanların onlara karşı koymaya çalıştığından da bahsedilmekte, hatta bu mücadelede şamanların mistik güçlerini kullanarak papazları alt etmeye kalkıştıkları ifade edilerek "Haras Tokmaşev" adlı "kam" ın papazlar karşısında gösterdiği keramet kaydedilmektedir.

Bildirinin ilerleyen sayfalarında "kam"ları üç kategoriye ayıran yazarlar, bunların "pugdurlar", "pulgus"lar ve "çalançik"ler şeklinde sıralayarak şu bilgileri aktarmaktadırlar:

Pugdurlar büyük kamlar olarak hesaplanmıştır. Onların dokuz davulu, metal oklarla ve kartal kanatlarıyla donanmış özel bir kostümleri, güçlü ruhlardan oluşan büyük bir orduları vardır. Bunlar tag tayıg ritüelini gerçekleştirmekte, kısır kadınları tedavi etmekte, sürülerdeki ölümcül vakalara neden olan salgın hastaları önlemektedirler. Pulguslar orta şamanlar olarak hesaplanmıştır. Onların bir davulu, sıradan bir şaman kostümünü olurdu. Onlar insanları pek çok hastalıktan kurtaran tedavi pratikleriyle uğraşırlardı. Çalançikler ise küçük şamanlar olarak hesaplanmıştır ama onların sayısal olarak sayıları her zaman fazla olmuştur. Onların davul ve kostümleri yoktur ama insanları hipnoz ederlerdi ve güçsüz ruhlardan oluşan küçük orduları olurdu. Ritüellerde kara mendil, kara erkek elbisesi veya çaput bağlı kayım dalı kullanırlardı (s. 199-200).

"Kam"ların kindarlığından da bahseden yazarlar onların hastalık ruhu olan "puh"u, kirli güçler olan "purtah"ı, uçan ifritler olan "tor"ları veya intihara sürükleyen ruh anlamındaki "poonçah"ları insanlara göndererek intikam aldıklarından bahsederek bununla ilgili anekdotları yazmaktadırlar. Ayrıca bazı şamanların sadece kamlama yaparak geçimlerini sağladığı, böylece zenginleştiği, hatta bazı şamanların zengin beylerle anlaşarak fakir halkı sömürdüğü belirtilmektedir. Bildiride sonuç olarak şamanların hem erkek hem kadın olduğu ve Hakaslarda ikisi için de "ham" kavramının kullanıldığı, kadın şamanların erkek şamanlara göre sayıca az olduğu, onların olumsuz roller üstlendiği ve grup hâlinde değil bireysel olarak hareket ettikleri söylenmekte ve yine doğuştan, irsî olarak aldıkları sıradışı yeteneklerini kendi boyları için olumlu kullandıkları ancak çiftçileri ve halkı da yoksullaştırdıkları hâlde Hakasların onlardan vazgeçmeyerek "şamanistik inançları" korumayı sürdürdükleri ifade edilmektedir (Butanayev-Butanayeva 2008: 194-206).

e. V. Ya. Butanayev, "Hongoray Kültüründe Bir 'Eski Türk' Panteonu: Tanrıça Umay" başlığıyla bir yazı daha kaleme almıştır. Bildiri olarak sunulan bu yazıda, Eski Türklerin (Göktürkler) Göktanrı inancına ait panteonlardan biri olan Umay'ın Hongoraylar (Hakaslar) arasında "Imay İce" veya "Imay İne" olarak tanındığı ve onunla ilgili çok sayıda dini mekânlar bulunduğu belirtilerek, Eski Türklerde Ka-

ğan'ın eşi Katun'un bu tanrıçaya benzetilerek korunduğu ve Hakas dualarında da "Imay Hadın" adının geçtiği yazılmaktadır. *Umay*'a tapınmanın Sayan-Altay Türklerinde, Kırgız, Kazak, Özbek ve Sibir Tatarlarında bulunduğunu söyleyen yazar, Hakaslar arasında *Umay*'ın beyaz bulutlar içinde yaşayan bir tanrıça olarak tahayyül edildiğini, doğan çocukları izlediğini ve onları şanssızlıklardan, mutsuzluklardan koruduğunu ifade etmektedir. Hakaslardaki *Umay* anlayışını değişik cephelerden açıklayan Butanayev örneğin şu ifadelerle yer vermektedir: "*Çocuk yere düşerse incinmez çünkü onu İmay İce tutar. Çocuk uykusunda gülerse Umay onunla oynuyor demektir. Bebek zayıflarsa Umay ona küsmüş demektir. Hakaslar çocuğun ağzına yağ sürerek İmay İcezi çalhasın' yani 'Umay Anası yalasin' derlerdi*" (s. 58). Hakas inançlarında *Umay* tanrıçasının çocuk ruhunun koruyucusu olduğunu ve "Imay Tas" dağında yaşadığını dile getiren araştırmacı, bu dağın Yenisey'in yukarı mecrasında "Sayan" dağlarının sırtlarında olduğunu belirterek buranın tam karşısında bulunan "Mayna" köyünün adını "Imay Tas", "Imay İne" dağlarından aldığını ileri sürmektedir.

Hakasların geleneksel anlayışına göre *Umay*'ın, *Ülgen*'in bir parçası olduğunu ve *Bay Ülgen*'in küçük kızı şeklinde çağrıldığını sözlerine ekleyen V. Ya. Butanayev, onun evlenen gençlere yardım ettiğini ve yeni çiftlerin çocuk sahibi olmak için "Imay"dan dilekte bulunduğunu da yazar. Daha sonra *Umay*'ın Hakaslarda birkaç anlama geldiğini belirten yazar, ilk anlamın "Pala İmayı" yani süt çocuklarının yaşam gücü olan canı, ikincisinin tüm Hakasların yaşam gücünü belirleyen tanrıça olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, kelimenin üçüncü anlamını çocukların "baş tacı" yani bingıldak altındaki beynin koruyucusu olarak belirlemekte, başka bir anlamın çocuğun göbek kordonu olduğunu ifade etmekte ve kelimenin ayrıca çocukların koruyucu meleği anlamına geldiğini ifade ederek *Umay*'ın Hakasçadaki beş farklı izahını vermektedir. Yine Hakaslarda *Umay* ve çocuğun göbek kordonu arasında bağlantı kurulduğunu belirten Butanayev, bundan dolayı bebeğin göbeğini kesen ebelerin "Imay İce" kelimesini telaffuz ettiklerini ve böylece çocuğun hayatta kalabildiğini dile getirmektedir. Sonuç olarak araştırmacı, Hakas tasavvurunda "Imay İce" tanrıçasının Hongoraylarda manevî anne, çocuk ruhlarının hamisi, hamile kadınların koruyucusu vb. olduğunu ifade etmekte ve *Umay*'ın tapınağının "Imay Tas" dağı ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Bu dağın ise Sayanlarda bulunduğunu ve bu Eski Türk kültürünün ortaya çıkışının Sayan-Altaylarla ilgili bir kavram olabileceğini teklif etmektedir (Butanayev 2011: 58-63).

f. "Şamanizm" üzerine analize dayalı çalışmalar olmamakla beraber pek çok yazısı bulunan bilim adamlarından biri de V. N. Tugucekova'dır. Bu anlamda Tugucekova'nın konu hakkında sunduğu "Hakasların Geleneksel Törenleri: Tarihte ve Günümüzde" başlıklı bildirisinin daha önceki yazılarında ele aldığı bazı bilgileri tekrar etmekle birlikte ilgi çekici olduğu söylenebilir. Yazar, bu araştırmasında insan ve toplum hayatını alt üst eden global krizlerin insanların doğayı tahrip etmesinden kaynaklandığını ve bunun için ekolojik dengeye toplumların daha yeni dikkat etmeye başladığını, bu bağlamda Tuva'da konuyla ilgili değişik bilimsel faaliyetler ger-

çekiştirildiğini belirtmektedir. Doğanın bir parçası olan insanla doğa arasındaki uyumu artık her toplumun öğrenmeye başladığını belirten araştırmacı, Hakasya'daki aile-boy ve mevsimlik bayramlara değinmekte ve ilkin N. F. Katanov'un, sonra da S. D. Maynagaşev'in çalışmalarındaki ritüellerden bahsederek Hakasların Hristiyanlık ve "Şamanizm" arasındaki yaşadığı ikilemi vurgulamak üzere S. D. Maynagaşev'den şu alıntıyı yapmaktadır: *"Ortodoksluk, Kaçinlere Sağaylardan daha az nüfuz etmiştir, ancak eski şamanik bakış açısı onlarda Sağaylara göre daha tutarsızdır.... Genelde ise şamanların dünya görüşünün temeli aymdır"* (s. 123).

Bilim adamı, daha sonra V. Ya. Butanayev ve V. A. Burnakov'un "Şamanizm" hakkında çalışmalar yaptığını belirtip, Hakasya'da harika bir tabiatın sonucu olarak dağların, su kaynaklarının tarihin eski dönemlerinde belirlendiğini ve Hakasların buralarda daima ritüeller düzenlediğini, her boyun kendi "kült dağı ve nehri" olduğunu ve hatta bunların boyların doğal sınırlarını teşkil ettiğini yazmaktadır. Bu ritüellerin günümüzde de sürdüğünü ifade eden Tugucekova, 2010 yılında Şira ilindeki "Troşkinler" adlı sülalenin köyü olan Troşkin'de dağın tepesine onları sembolize eden bir anıt dikildiğini dile getirmekte ve "Borus", "İzih", "Uytak", "Sunduki" vb. gibi dağların, "Abakan", "Ak Üs", "Kara Üs", "Yenisey", "Çulım" gibi nehirlerin eskiden beri Hakaslar için kutsal olduğunu ve son zamanlarda şaman V. N. Çebaçakov eşliğinde "Abakan Kaçinleri"nin "Uybat" nehri kenarında dua ettiklerini ve Çebaçakov'un burada kamladığını yani ritüel yaptığını söylemektedir. Bunların dışında Hakaslar için taşların, kayaların ve ata mezarlarının da kutsal olduğunu yazan araştırmacı, daha önceki çalışmalarında da sıklıkla bahsettiği "Barış Davulu" adlı derneğin Tuva ve Hakasya'daki faaliyetlerini sıralamakta ve yine sıklıkla dile getirdiği insanın doğayla uyumlu yaşama fikrini tekrar etmektedir (Tugucekova 2011: 123-126).

g. Aynı araştırmacının son günlerde konuya ilişkin yayımlanan başka bir bildirisi de "Şamanlar, Hakasların Manevi Kültürünü Taşıdılar" başlığıyla sunulmuştur. V. N. Tugucekova, burada "Şamanizm"e olan ilginin azalmadığını, aksine giderek arttığını belirterek farklı beşerî ve fennî bilimlerin konu üzerine disiplinlerarası çalışmalar yapmaya başladığını söylemekte, S. A. Tokarev, L. P. Potapov gibi bilim adamlarının araştırmalarından kısaca bahsetmekte ve "Şamanizm"le ilgili HAKNİİYALİ'de (Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü) 1997 yılında bir sempozyum yapıldığını, aynı yıl L. V. Anciganova'nın konu hakkında bir kitap yayımladığını, 2001 yılında HAKNİİYALİ ve RANAE (Rusya Bilimler Akademisi Etnografya ve Antropoloji Enstitüsü) işbirliği neticesinde Abakan'da uluslararası ve disiplinlerarası bir sempozyumun gerçekleştirildiğini dile getirmekte ve RANAE'nin konu hakkında hem pek çok yayın yaptığını hem de "Şamanizm" pratiklerini öğrendiğini ifade etmektedir. Bugünkü şamanların, selefleri gibi "gök", "dağ", "su", "ateş", "yer" kültleriyle ilgili geleneksel ritüelleri devam ettirdiğini yazan araştırmacı onların "çıl pazu" (nevruz, yılbaşı), "çir ene" (toprak ana), "tigr tayıg" (göge kurban sunma),

“sug tayıg” (suya kurban sunma), “tag tayıg” (dağa kurban sunma), “pay hazın” (zengin kayın), “tun ayrıran” (baharın ilk ayrıranı) vs. takvime bağlı bayramları kutlayarak törenler yaptığını söylemekte, 2009’da “Baş Davulu” adlı derneğin kutsal bir nesne olarak şaman davulunu Tuva ve Hakasya’ya getirdiğini ve bunun için ritüeller yapıldığını belirtmektedir. Yazarın anlattığına göre, çağdaş Hakas şamanları da günümüzde “kutsal yer-su” noktalarını belirleyerek buralara işaretler koymakta ve buralarda ritüeller yapmaktadır. Son olarak yazar, şamanların insanları doğayla uyumlu yaşamaya davet ettiğini belirtmekte ve insanların ancak bu davete icabet etmesi hâlinde dünyanın doğal afetlerden korunabileceğini dile getirmektedir (Tugcekovalı 2014: 101-103).

4. MAKALELER

a. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Hakasların “Şamanizm”iyle ilgili yazılan ilk makalelerden biri V. Ya. Butanayev’in “Hakasların Millî Dini” başlığıyla “Ulug-Hem” adlı Tuva’da yayımlanan bir dergide çıkmıştır. Araştırmacı, geç orta asır çağlarında (XVII-XVIII. asırlar) Hakasların, “Lamaizm”in güçlü etkisi altına girdiğini ve millî dinleri “Ah Çayan”ın (Beyaz İnanç) temel formunun böylece şekillendiğini belirtmekte ve bu millî dini, Altaylılarda bir dönem çok yaygınlaşan “Burhanizm” gibi incelemenin mümkün olduğunu söylemektedir. XIX. asır boyunca Hakasların, Rusların resmî din kurumları olan kiliseler tarafından zorla vaftiz edildiğini ve örneğin sadece 1876 yılında Askiz ilinin “Askiz” köyünde üç binden fazla putperest Ortodoks yapıldığının kayıtlara geçtiğini dile getiren Butanayev, kilisenin tüm bu faaliyetlerine karşın Hakasların Hristiyanlığı sadece dış biçimiyle kabul ettiğini ve böylece Hristiyan ikonları ile “Şamanizm” fetişlerinin uyum içinde yaşamaya, Hristiyan gelenek ve bayramlarının Hakas kültürüyle birlikte uygulanmaya başladığını ancak Hakasların ruhunda doğumundan ölümüne kadar onlara eşlik eden kendi dinleri “Ah Çayan”ın korunduğunu ileri sürmektedir.

Bu millî dinin, Hakasların ideolojik ve psikolojik eylemlerini baskın şekilde belirlediğini iddia eden yazar, geleneksel Hakas “dünya görüşü”nde tüm evrenin yatay olarak üç dünyaya bölündüğünü söyleyerek şu bilgileri vermektedir: “Yukarısı (Çayan Çir) gökte bulunur ve burası liderleri ‘Çalbiros-Çayaço’ veya ‘Ah Huday’ olan dokuz yaratıcının ikametgahıdır. ‘Yaratıcı’lar iyiliğin başlangıcını temsil ederler, onlar yeryüzünü, bitkileri, insanları ve sürüleri yarattılar” (s. 178). Araştırmacı, folklorik materyallerden hareketle “Yukarı” tanrılar arasında ayrıca şu isimlerin bulunduğunu ifade etmektedir: Meşum gücüne oklarıyla dikkat çeken yıldırım tanrısı *Kugurt-Çayaçı*; yeri aydınlatan, ışığı yaratan *Çaltırah-Çayaçı*; insanların kişisel kaderini belirleyen *Çarlıh-Çayaçı*; bereket tanrısı, hamile kadınların hamisi ve çocuk ruhlarının koruyucusu *Imay İce*; insanı iyi niyete sürükleyen, onun maneviyatına eşlik eden *Pulah-Han* vb. Yazarın belirttiğine göre tek ifadeyle “Yukarı” tanrılar anlamına gelen “Ah Çayan”, “Lamaizm”in etkisi altında Hakasların inançlarını belirlemiş, her yıl haziran-temmuz ayla-

rında "Ah Çayan" onuruna toplu dualar yapılmış, bunu beyaz elbiseler içindeki özel "algısçı"lar yürütmüş ve şamanların bu törenlere katılmasına izin verilmemiştir.

V. Ya. Butanayev, daha sonra "Yeraltı" dünyasına *Ayna Çir* dendiğini ve burayı *Erlık-Han* veya *Çines-Han*'ın yönettiğini, yeraltı tanrıları arasında *Uzut-Han*, *Tamı-Han*'ın da bulunduğunu yazarak, "Erlık-Han" ile eski Yunan mitolojisindeki "Herakle" arasında bir ilişki ve benzerlik kurmaktadır. "Orta" dünyada (*Künnig Çir*) ise insanların yaşadığını ve onları dağ, su, rüzgâr, ateş "iye"lerinin kuşattığını belirten araştırmacı, "dağ iyisi"ne *Hubay-Han* veya *Talay-Han* dendiğini yazmakta ve "Talay-Han" ile "Dalay-Lama" arasında ilişki kurmaktadır. "Tag tayı", "tigir tayı", "sug tayı" gibi geleneksel ritüellere kısaca değinen ve destanların niçin gece icra edildiğinden bahseden bilim adamı, daha sonra önceki yazılarında da kaleme aldığı "kam"ların iyilik ve kötülük tanrıları arasındaki mücadelede arabuluculuk ettiği hususunu, şaman türlerini, onların "tös"lerini, şaman eşyalarını söz konusu etmektedir. Araştırmacı sonuç olarak Hakasların dini inancı "Ah Çayan"ın, ruhun reen-karnasyonundan, "algısçı"ların ettiği dualardan ibaret olduğunu ve bu inancın "Burhanizm" in Hakasya'daki başka bir şekli olduğunu, onun "Şamanizm" elementlerini reddetmediğini ve "Şamanizm" in "kam"ların eylemlerinden oluştuğunu ifade etmekte ve "*Hakas Burhanizm felsefesi Çin, İran, Tibet ve Hintlerin eski dinlerinden etkilenmiştir*" demektedir (Butanayev 1996: 177-183).

b. "Hakas Şamanizmi" hakkında araştırma yapan bir araştırmacı da V. A. Burnakov olup onun tarafından ele alınan bir makalesi "Hakasların Geleneksel Tasavvurunda Çeek Hamlar (Yiyen Şamanlar)" başlığını taşımaktadır. Geçmişte "Şamanizm" in, Hakasların dinî ideolojisinde önemli yer tuttuğunu, şamanların da dinî ritüeller yaptığını ve kült görevlisi olarak pekçok açıdan insanların hayatında temel rol oynadığını ve toplumun önemli bir grubunu teşkil ettiğini yazan Burnakov, Hakas şamanların halk tarafından olağanüstü güçlere sahip, ruhlarca "seçilmiş kişiler" olarak görüldüğünü, ruhlarla temasa geçen bu şahısların "yukarı", "orta", "yeraltı" dünyalarında ruhlarla insanlar arasında aracılık yaptığını, onların ruhlarla bağlantıya girmek için genelde davul, tokmak, çingirak, zil vb. müzik enstrümanlarını kullanarak ekstaza geçtiğini ve aynı zamanda hastalıkları iyileştirmek, ruhları öteki dünyaya uğurlamak, kaybolan eşyaları bulmak gibi pek çok fonksiyon üstlendiklerini kaydetmektedir. Hakas şamanları arasında "çeek ham"ların incelenmediğini belirten yazar, onları kötü ve güçlü şamanlar safında yer aldığını⁶ ve onların "kamlama" esnasında çıktıkları yolculuklarında zayıf "kam"ların ruhunu yediğini ve sonunda bu "kam"ların öldüğünü belirten V. A. Burnakov, Hakaslarda "çeek ham"ların insa-

⁶ Rusçada "çerniy şaman" denilen bu tip "kam"lar Hakaslar arasında ya "hara ham" ya da "çeek ham" olarak ifade edilmekte ve bu kavram aynı zamanda "yiyen kam" anlamına da gelmektedir. "Kara kam"ların genel algılayışta kötü olarak anılmasına karşın tam tersi olarak onların "kara, kötü güçleri" yer altına gönderdikleri için böyle adlandırıldığını belirten görüşler de vardır (Şamanlarla yaptığımız sohbetlerin genel yorumu).

nın, özellikle de çocukların canı olan "kut"u aldığı düşüncesinin hâkim olduğunu belirtmektedir.

Yazarın belirttiğine göre "çek ham"lar süt emen çocukları, hatta rahimde bulunan çocukları öldürmeyi sevmekte ve "kamlama" esnasında böyle bir olay vuku bulunca "kam"ın ağzından kan gelmektedir. Bu yüzden de halk, onlardan korunmak ve "kut"unun çalınmasını önlemek için tılsımlar giymişlerdir. Hakasların, onları sadece kendi hocaları ya da atalarının "çek tös"lerinin durdurabildiğine inandığını yazan araştırmacı, "çek ham"lara "kara şaman" da dendiğini ve onun "çek tös"lerinden birinin genelde kurt gibi görüldüğünü, Hakaslar arasında böyle şamanlara "püür töstig (kurt töslü) çek ham" dendiğini belirtmekte ve son dönemlerde bu şamanlardan birinin Askiz reyonunda yaşayan Sargo Maynagaşeva'nın torunlarından Kışık Maynagaşev olduğunu belirterek, bu ve başka "kara şaman"lar hakkında anlatılan memurat örneklerini sıralamaktadır. Burnakov, onların davuluna "hara tüür" (kara davul) dendiğini ve "çek ham"ların kartala dönüştüğünü, bunlardan Hakas "kam"larından Çonah'a bakarak bir tane Şor "kam"ın da kartala dönüştüğünü ancak Hakas avcılarının onu vurduğunu ve daha sonra bu Şor "kam"ın öldüğünü yazmakta ve Hakasların manevî kültür alanının her ne kadar ateizmle yok edilmeye çalışılsa da bu arkaik dünya görüşünün devam ettiğini dile getirmektedir (Burnakov 2002: 542-546).

c. Aynı araştırmacının ulaştığımız "Hakasların Geleneksel Dünya Görüşünde Ruh" başlıklı makalesi, yazılı kaynaklar ve alan materyalleri temelinde Hakasların ruh hakkındaki bazı geleneksel düşüncelerini ele almaktadır. Çalışmasında ruhun farklı türlerini karakterize eden, modern realitede bu düşüncelerin varlığına ve değişimine özel bir dikkat çeken V. A. Burnakov, araştırmasını etnograflar, arkeologlar, tarihçiler yanı sıra Hakasların geleneksel kültürüne ilgi duyan herkesin dikkatine sunduğunu belirtmektedir. Ruhun bedende bulunduğu yerlerin (katlanan bıçak, iğne, vahşi hayvan) anlatıldığı makalede "hut", "süne", "sür", "üzüt" gibi kavramlar da açıklanmakta ve Hakas "geleneksel dünya görüşü"nde (Şamanizm) ruh çeşitlerinden bahsedilmektedir. *Ah Hudaı*'ın insana tandan (rüzgâr esintisi) verdiği "tın"ın bir ruh çeşidi olduğunu aktaran yazar, başka bir ruh çeşidinin "çula" olduğunu, onun "ateş gözler" ile özdeşleştiğini, gece gezmeye çıktığını ve sonra geri döndüğünü söylemekte, bu yüzden Hakaslarda yatarken kafa ve yüzün örtülmemesi gerektiği inancının bulunduğunu anlatmaktadır. Diğer bir ruh türü "hut"un (kut) ise yaşam gücü verdiğini ve gündüz ayak tırnakları altına, gece ise saç diplerine yerleştiğini yazan Burnakov, o yüzden gündüz ayak tırnaklarını ve gece ise saç kesmenin yasak olduğunu, bu yasağa uyulmaması hâlinde "kut"un kaybedilebileceği inancının Hakaslarda yer aldığını belirtmekte ve diğer ruh türlerinin "mıgıra", "sook çulazi", "sürne/süne", "haran", "üzüt", "huyah", "hagba" diye adlandırıldığını söyleyerek bunlarla ilgili inanışlara değinmektedir. Araştırmacı, neticede Hakaslarda "ruh" anlayışının fizyolojik, duygusal süreçlerin anatomik özellik şeklinde ortaya çıktığını, bütün zihinsel ve sosyal karakteristikleriyle tamamlandığını ve Hakas "geleneksel

dünya görüşü"nde ruhun "insanın hayati faaliyet"leri olarak incelendiğini belirtmektedir (Burnakov 2003: 15-19).

d. L. V. Anciganova da "Hakas Şamanizmi" üzerine çalışmaları olan bilim adamlarından biridir. Onun son dönemlerde kaleme aldığı "Hakasların Dini Tasavvurlarının Gelişimi" adlı makalesi önemli bir çalışmadır. Yazar, burada Hakasların manevî kültürünün önemli parçalarından birinin "Şamanizm" olduğunu belirterek şu tarifi yapar: "*Şamanizm, hayatın önemli problemlerinin çözümü ve insanın, toplumun kutsal bağlarını birbiriyle kurmak üzere olağanüstü varlıklarla iletişime geçerek var olan bilinci değiştiren şamanın ritüeller düzenlediği bir dindir*" (s. 42). Anciganova, "Şamanizm" in üçlü dünya modeline (yukarı, orta, aşağı) dayalı olduğunu ve Okunev kültür dönemi kaya resimlerine yansıyan gelişmiş hâliyle Hakasya topraklarında köklü bir geçmişe sahip olduğunu belirtmekte ve XIX. asırda bazı seyyahların (Pallas, Gmelin vd.) hatıralarına yansıyan şamanların şarlatan ve dolandırıcı olarak tanıtıldığını ve ne yazık ki çağdaş bilimsel literatürde de bu bakış açısının bazı bilim adamları tarafından devam ettirildiğini yazarak bu durumdan yakınmaktadır. Bu tip şamanların olduğunu ama bunların hemen ortaya çıktığını belirten araştırmacı, gerçek şamanların toplum yararına çalışan insanlar olduğunu ifade etmektedir.

Resmî din makamları (kiliseler) tarafından "Şamanizm" in daha çok "kötü güç"lerin dini olarak düşünüldüğünü, bazı araştırmacıların ise onun başka doğu dinî-felsefî sistemlerle (Brahmanizm, Taoizm, Budizm, Konfüçyonizm vd.) bağlantısını aradığını yazan L. V. Anciganova, çok sayıda bilim adamının (M. Eliade, M. Harner, S. A. Tokarev, A. Mindella, R. Uolşa vb.) ise çelişkileri olmakla birlikte "Şamanizm" i Kuzey Asya ve Sibirya'yla sınırlandığını dile getirmektedir. Hakasya'da geleneksel dini (Şamanizm), uygulama ve öğrenmenin 1980'lerin sonunda başladığını ve o zamandan bu yana "Hakas Şamanizmi" nin temel gelişim eğiliminin belirlenebileceğini ve bazı sonuçlar çıkarılabileceğini söyleyen araştırmacı, "Şamanizm" in dünyanın diğer dinî sistemleriyle en önemli ortaklığının beşeriyetin ortak etik normlarına sahip olması şeklinde görmekte, daha sonra onun "Budizm" e (reenkarnasyon), "Zen-budizm" e (meditasyon), "Taoizm" e (dünya seyahati), "Konfüçyonizm" e vs. verdiği özellikleri sıralamakta ve "Şamanizm" in bir özelliğinin de politik ve sosyo-kültürel veçheleri olmakla birlikte tüm milletler, toplumlar, halklar için toplu ritüeller yapması olduğunu iddia etmektedir. Yazarın belirttiğine göre "Şamanizm", Hakasların çağdaş kültürüne (resim, müzik, tiyatro, dans, uygulamalı dekoratif sanatlar vs.) de yansımakta ve pek çok Hakas sanatkâr eserlerinde "şamanik" temalar kullanılmaktadır. Sonuç olarak yazar, "Hakas Şamanizmi" nde dinin üç işaretinin (inanç sistemi, ritüel düzenleme, kült görevlisi kurumu) varlığından dolayı "Şamanizm" in bir din olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir (Anciganova 2012: 42-47).

e. Konuya ilişkin "Hakasların Dinî-Mitolojik Dünya Görüşünde Taş ve Kurgan Tasavvuru" başlığıyla yayımlanan son makale V. A. Burnakov ve D. Ts. Tsidenov

va'ya aittir. Hakasların taş ve kurganlarla ilgili mit-ritüel kompleks ilişkisini belirlemek isteyen yazarlar, araştırmanın çerçevesini mitolojik ve ritüelistik pratiklerdeki kutsal kayaların rolünü saptama, onların sosyo-düzenleyici konularda önemlerini tesis etme, mekânı kutsallaştırma mekanizmasını tespit etme şeklinde çizmektedirler. Kronolojik çerçeveyi ise XIX. yy. sonu ile XX. yy. aralığı olarak belirleyen araştırmacılar, bu zaman dilimini her şeyden önce çalışma konusuna ilişkin resmî kaynaklardan ortaya çıktığını belirtmekte, makalede sistemli-tarihî metod ile tarihî karşılaştırmalı ve etnografik metotları uyguladıklarını ifade etmektedirler. Geçmişte Hakasların kültürel miraslarına ilgi duyan ve onların "dünya görüşü"nde (Şamanizm) yer alan taş ve kurganların ve onların imajının ne olduğunu tespit etmeye çalışan Rus bilim adamları tarafından bu konu hakkında genel bir çerçeve çizildiğini dile getiren araştırmacılar, Hakasya'nın mükemmel bir doğaya sahip olduğunu, çok sayıda resim kayaları barındırdığını ve bu özelliğin sadece Hakasya için geçerli olduğunu söylemekte, yüzyıllar boyunca yerli halkın bu şartlara adapte olmayı başardığını ve kaya ile kurganların onların ayrılmaz bir parçası hâline dönüştüğünü ve insanların onu nasıl işleyeceğini ve farklı ekonomik aktivitelerde nasıl kullanacağını öğrendiklerini ileri sürmektedirler.

Yazarlara göre, bu durum doğal olarak insanların manevî hayatında, onların dünya görüşünde kendini göstermiş, kaya ve onun imajı Hakasların dinî ve mitolojik sistemlerinin en önemli elementlerinden biri olmuş ve bu konuda hiç çalışma yapılmamış olmasından ötürü de modern toplumun objektif kültür anlayışının asırlık deneyimlerinden tam olarak yararlanmasını önlemiştir. Araştırmalarındaki bilimsel yeniliğin, Hakasların "dünya görüşü"ndeki kaya ve kurgan imajını ilk defa özel bir çalışma konusu olarak işlemek, yeni arşiv malzemelerini ve alanı tanıtmak olduğunu yazan bilim adamları, mit-ritüel ve dinî göstergelerin büyük yararlarından dolayı taş ve onun imajının geçmişte Hakas kültüründe önemli bir yer tuttuğunu ve hâlâ tutmaya devam ettiğini belirtmekte ve kaya resimlerinin yüksek bir göstergebilim durumuyla donatıldığını, yüzyıllar boyunca manevi doğa tanrılarının ve ataların bir özeti gibi kutsal bir nesne olarak kabul edildiğini söylemektedirler. Araştırmacılar, bu kült nesnelere bağlı olarak kutsal hayat gücünün, bereketinin kompleks mitolojik temsilleri olan bu kaya resimlerinin sadece insanı, onun ailesini ve klanını değil aynı zamanda hayvanlar âlemini ve ruhun mutluluğunu temsil ettiğini düşünmektedirler. Kayanın kurganların ve diğer yapıların yapısal elementi için çok önemli olduğunu yazan araştırmacılar, Hakasların mitolojik bilincinde kurganların efsanevî atalar imajıyla sağlam bir ilişkiye sahip olduğuna ve kutsal taşların, kurganların mekânı kutsallaştırmaya katkı sağladığına inanmaktadırlar (Burnakov-Tsıdenova 2014: 256-267).

5. KİTAPTA BÖLÜM

"Hakas Şamanizmi" hakkında şimdilik karşılaştığımız tek kitap bölümü, V. Ya. Butanayev'in "Hakasların Tarihi [Üzerine] Denemeler" adlı kitabında yer alan "Şamanizm" başlıklı yazısıdır. Hakasların XVIII. asır ile XX. asır başları arasında "dünya görüşlerini" n özelliklerini koruduğunu ve sosyal-sınıfsal "şaman" (kam) grupları tarafından dinî inançların (Şamanizm) desteklendiğini ve "Şamanizm" in Hakasların doğumundan ölümüne kadar onlara eşlik ettiğini söyleyen Butanayev, Hakasların kendi inançlarını "ham kiregi" (kam işleri), "Tadar çözagı" (Hakas töresi) olarak adlandırdıklarını ve Ruslardan farklı olarak "Şamanizm" anlayışının temelinde kendi dinî inanç, adet ve törenleriyle bağlantılı olan eski hayat tarzlarını, "tös"lerin hizmet eylemlerini gördüklerini aktarmakta, şamanların "töz" denilen ruhlar tarafından seçildiğini belirtmekte ve "tös"lerin görünmeyen ebedi varlıklar olduğunu yazarak Hakasçada "tös"ün beş şekilde kullanıldığını söyleyerek aşağıdaki anlamları vemektedir: 1. temel, kök, öz; 2. ruhsal güç; 3. koruyucu melek; 4. şamanın görünmeyen hizmetçi ruhu; 5. fetiş. Yazar, daha sonra 1885'teki misyoner kayıtlarına göre Hakas köylerinde "kam"ların bir reisi olduğunu ve pek çok insanın "Şamanizm"i öğrendiğini ya da ona merak sardığını ve şamanların Hristiyanlığa karşı koymadığını, "kamlama" esnasında yurtlarda Hristiyan ikonlarına izin verdiklerini belirtmektedir.

Hakasların tasavvuruna göre evrenin horizontal olarak üçe ayrıldığını yazan bilim adamı, "Yukarısı"nın gökyüzünde bulunduğunu ve dokuz yaratıcı olan *Çayacılar*'ın burada ikamet ettiğini, onların reisinin ise *Çalbıros-Çayaçı* olduğunu aktarmakta ve "Yaratıcılar"ın iyiliğin başlangıcını temsil ettiğini, onların yeri, bitkileri, insanları ve hayvan sürülerini yarattığını kaydetmektedir. "Aşağı dünya"ya yedi yeraltı tanrıları olan *İrlıklar*'in hükmettiğini, başlarındaki tanrının *İrlık-Han* olduğunu, bunların ise kötülüğün başlangıcını temsil ettiğini ve sürüngenleri, haşeratları, hastalıkları, geçilmez dağları ve şamanları yarattığını ifade eden araştırmacı, "Orta dünya"da insanların yaşadığını ve onları yer-su iyeleri ve tabiat hadiseleri olan "eezi" adlı çeşitli ruhların çevrelediğini ve dağların iye ruhunun *Hubay-Han*, nehirlerin *Sugday-Han*, rüzgârın *Çildey-Han*, soğğun *Humduzah*, ateşin ise *Ot-İne* vb. olduğunu anlatmakta, "orta dünya"da iyilik ile kötülük tanrıları arasında savaşlar olduğunu ve "kam"ların insanlarla tanrılar arasında arabuluculuk vazifesini yerine getirdiğini dile getirmektedir.

Yazar, bundan sonra başka yazılarında da ele aldığı *Adam-Han*'dan, en eski mitik tecrübeli şaman *Pastaan Paba*'dan, ölen kamın "tös"lerinden, şamanların "artih söök"ünden (artık kemik), "pugdör", "pulgos", "çalançık" gibi şaman türlerinden, onların sosyal rollerinden bahsetmekte ve "kam"ların davul, kostüm vb. maddi eşyaları, "şaman hastalığı", "kut", "üzüt" vs. gibi meseleler hakkında bilgi vermektedir. Şamanların hasta tedavilerinde (kamlama) aldığı ücreti de dile getiren bilim adamı, "Şamanizm" in binlerce yıldan beri var olduğunu ve XIX. asırda bazı Hakas grupları

arasında "Burhanizm" in yayılmaya ve yerleşmeye başladığını belirterek yazısını noktalamaktadır (Butanayev 2008: 438-452).

SONUÇ

Bu araştırmada, 1950 sonrası ulaştığımız "Hakas Şamanizmi" üzerine yapılan çalışmalar ele alınmış ve bu çalışmaya belli bir sistematik içerisinde incelenmeye gayret edilmiştir. Genel anlamda Sibiry Türklerinin "Şamanizm" i üzerine yapılan araştırmalar eskiye gitse de "Hakasların Şamanizmi" hakkındaki yazılı kaynaklar N. F. Katanov' la başlamaktadır. Ancak Katanov' un derlemeleri ise daha çok Hakasların gelenek, görenek, yaşam tarzı vs. derlemelerin hepsini birden içermekte, "Şamanizm" le ilgili ancak bazı kayıtları kapsamaktadır. Bu durum N. F. Katanov' dan sonra Hakasya topraklarında derlemeler yapan S. D. Maynagaşev' in kayda geçirdiği malzemelerde de aynı özelliği taşımaktadır. "Hakas Şamanizmi" yle ilgili şimdilik karşılaştığımız çalışmaların (Katanov ve Maynagaşev hariç) 1950' den sonra başladığı ancak bunların iki üç çalışmadan ibaret olduğu, 1990 sonrası ise konuyla ilgili epey bir literatürün ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim daha önce kaleme aldığımız bir çalışmada bu araştırmaların bir kısmını tanıtmıştık. Bu yazıda ise yeni ulaşılan araştırmalar tanıtılmış ve Hakas Türklerinin "şamanik gelenekler" inden bahsederek Türk okuyucusunun dikkatlerine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- ANCIGANOVA, E. V. (2003), "Şamanizm Kak Religiya", *Mejvuzovskaya Konferentsiya: Religiya i Obşestvo*, Abakan: İzdatelstvo HGU, s. 102-106.
- ANCIGANOVA, L. V. (2012), "Evolutsiya Religioznih Predstavleniy Hakasov", *Severo-Vostochny Gumanitarny Vestnik*, 1 (4), s. 42-47.
- ARVAS, A. (2014a), "Valentina Nikolaevna Tugucekova ve Hakas Şamanizmi Hakkındaki Araştırmaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (1), s. 133-148.
- ARVAS, A. (2014b), "Hakas Şamanizmi/Dünya Görüşü Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar", *Sibiry Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), s. 1-12.
- BURNAKOV, V. A. (2002), "Çeek Hamnar (Poeduyuşie) Şamanı v Traditsionnih Predstavleniyah Hakasov", *Etnografiya i Antropologiya Sibirii*, Tom: 8, s. 542-546.
- BURNAKOV, V. A. (2003), "Duşa v Traditsionnih Vozzreniyah Hakasov", *Gumanitarnye Nauki v Sibiri*, No. 3, s. 15-19.
- BURNAKOV, V. A.-TSIDENOVA D. Ts. (2014), "Obrazı Kamnya i Kurgana v Religiozno-Mifologışeskih Vozzreniyah Hakasov (Konets XIX-XX Vek)", *Vestnik NGU*, V1p. 3, s. 256-267.
- BUTANAYEV, V. Ya. (1996), "Natsionalnaya Religiya Hakasov", *Ulug-Hem*, Tom: 2, s. 177-183.

- BUTANAYEV, V. Ya.-BUTANAYEVA, İ. İ. (2008), "Hakasskiy Şaman i Ego Obşestvennyy Status", *Aktualnie Problemi İstorii i Prava Na Rubeje Tısyaçetiy: Sbornik Materialov Regionalnoy Naučno-Praktičeskoj Konf.*, Abakan, Vıp. V, s. 194-206.
- BUTANAYEV, V. Ya. (2008), "Şamanizm", *Oçerk İstorii Hakasii*, Abakan: İzdatelstvo HGU, 438-452.
- BUTANAYEV, V. Ya. (2011), "Boginya Umay Drevnetyurskogo Panteona v Kulture Hongoraya", *Tengrianstvo i Epiçeskoie Nasledie Narodov Evrazii: İstoki i Sovremennost* (Materialı III. Mejdunarodnoy Konferentsii), Kızıl, 1-3 İyulya 2011, s. 58-63.
- GLADIŞEVSKIY, A. N. (1954), *Şamanizm v Hakasii i Ego Reaktsionnaya Suşnost*, Avtoreferat Dissertatsii, Moskva.
- KOSTİN, M. A. (1955), *Şamanizm i Ego Reaktsionnaya Suşnost*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- MAYNOGAŞEVA, V. E. (2001), "Hakasskoe Skazitelstvo: Hudojestvenno-Magiçeskoie Tvorenie Duhovnoy Ekologii", *Ekologiya i Traditsionnie Religiozno-Magiçeskie Znaniya*, Çast: 2, Moskva-Abakan-Kızıl, 9-21 İyul 2001, s. 250-256.
- PATAÇAKOV, K. M. (1984), "O Risunkah Na Şamanskom Bubne Hakasov", *Vsesoyuznaya Sessiya Po İtogram Polevih: Tezisi Dokladov*, Çast: 2, B. İ., s. 278-279.
- SUNÇUĞAŞEVA, E. Klara, 31.07.2014 tarihinde A. Arvas ile yapılan görüşme, *Doğ. Tar.: 1948*, 2014.
- TOKAREV, S. A. (1990), *Rannie Formı Religii*, Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı.
- TUGUCEKOVA, V. N.-PATAÇAKOV, K. M. (1996), "Semantika Risunkov Na Bubne Hakasskih Şamanov", *ÇATHAN: İstoriya i Sovremennost Materialı I. Mejdunarodnovo Simpoziuma*, Abakan, 25-28 İyunya 1996, s. 45-47.
- TUGUCEKOVA, V. N. (2011), "Traditsionnie Obryadı Hakasov: İstoriya i Sovremennost", *Tengrianstvo i Epiçeskoie Nasledie Narodov Evrazii: İstoki i Sovremennost* (Materialı III. Mejdunarodnoy Konferentsii), Kızıl, 1-3 İyulya 2011, s. 123-126.
- TUGUCEKOVA, V. N. (2014), "Şamanı- Nositeli Duhovnoy Kulturi Hakasov", *Korennie Maloçislenne Narodı* (Materialı Konferentsii), Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, s. 101-103.